

door: Els Stronks

Nederlands over dieren

HET LEZEN VAN DE RELATIE TUSSEN DIEREN EN MENSEN

Het thema van dit nummer is 'letterlijk anders geletterd'. Ik heb dat opgevat als een uitnodiging om te schrijven over onderzoek dat gaat over de vraag hoe Nederlandstalige teksten mensen dieren laten lezen. Dat 'laten lezen' betekent hier iets heel breed: mensen kunnen teksten lezen, maar ook al het andere in de wereld. Dus ook dieren. De schrijver en filosoof Eva Meijer verwoordde dat soort lezen op 10 oktober 2023 in de *NRC* zo:

'De wereld lees je niet met je ogen, maar met je lichaam. Je voeten lezen de grond tijdens een wandeling. Je huid de temperatuur en de wind. Je ruikt de aankomende herfst, net als de rest van de wezens, die jou weer lezen.'

Als mensen dieren lezen, bepalen ze ook de relatie tussen zichzelf en dieren. Hun achterliggende gedachten over die relatie - voelen ze zich beter dan dieren, zijn ze er bang voor of houden ze ervan - kun je onderzoeken door teksten te lezen

waarin mensen dieren beschrijven. Je onderzoekt dan zogenoemde 'talige representaties van dieren' - weergaven van dieren in taal. Dat gebeurt grootschalig binnen het wereldwijde onderzoeksveld *animal studies*. Onderzoekers in dat veld analyseren de representaties van dieren (niet alleen in teksten, maar in kunst, muziek, architectuur etc.) vanuit de ethische vraag hoe we als mensen beter om kunnen gaan met dieren.

VOORBEELDANALYSE

Ik geef een voorbeeld van zo'n analyse aan de hand van fragmenten uit de partijprogramma's van twee Nederlandse politieke partijen. Vergelijkenderwijs zie je namelijk gemakkelijker de achterliggende gedachten over de relatie mensen-dieren. De Partij voor de Dieren (PvdD) schreef in haar programma uit 2023:

'Nergens ter wereld zitten zoveel dieren bij elkaar als in Nederland. Een van de gevolgen? Een overschot aan mest (...). Dat gaat ten koste van de natuur in jouw provincie. (...) Megastallen moeten dus verdwijnen. En groene boeren krijgen juist de ruimte. Want dankzij een plantaardiger voedselsysteem is er minder dierenleed en gezonder voedsel. En een kleinere kans dat infectieziekten zoals het coronavirus overspringen van dier naar mens. We zetten de gezondheid van dier, mens en planeet altijd voorop.'

Paulus Potter (1653). Koeien in de wei bij een boerderij. Rijksmuseum Amsterdam. Geraadpleegd op 13 november 2023, van <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-711>

"WANT WIE DAT ONTKENT, KOMT TOT EEN LANDSCHAP EN LEVEN WAARIN DIEREN WEL VOORKOMEN, MAAR NIET GENOEMD HOEVEN TE WORDEN."

Daar staat in het partijprogramma van de Boeren Burger Beweging (BBB) tegenover: 'BBB maakt zich grote zorgen over de leefbaarheid op het platteland. De huidige politiek is niet in staat gebleken om een duurzame en langjarige visie te maken op de ontwikkeling en het behoud van het platteland, met al zijn unieke kenmerken, tradities, levenswijze en cultuurlandschap. Ook het belang van de rol van boeren, tuinders, vissers en jagers wordt onvoldoende onderkend. (...) Om dit te kunnen behouden is het bestaansrecht van onze voedsel- en bloemenmakers, de boeren, de tuinders, de vissers en de jagers essentieel. Zij onderhouden en beheren ons unieke landschap immers al eeuwen en geven dit al eeuwen door aan de volgende generatie.'

Beide partijen koppelen beleid voor mensen aan beleid voor de omgeving waarin die mensen leven. De PvdD noemt die omgeving 'Nederland' en 'natuur' en 'planeet'. De BBB heeft het over het platteland als uniek cultuurlandschap dat aan volgende generaties moet worden doorgegeven. Je zou kunnen zeggen dat de BBB de omgeving van de mensen maakbaarder voorstelt dan de PvdD. Het is veelzeggend dat dieren in dat landschap bij de BBB niet voorkomen. Ze worden niet genoemd, hebben geen plek in wat mensen maken, en hebben dus ook geen rechten. Dat die rechten onbesproken blijven, valt op omdat de rechten van bepaalde groepen mensen die in het dagelijkse leven veel met dieren omgaan (boeren, tuinders, vissers en jagers) wél benoemd worden. Hun bestaansrecht zou op het spel staan.

De dieren komen wel expliciet voor in het landschap dat de PvdD schetst. Ze staan zelfs boven de mens als er gesteld wordt dat beleid ervoor moet zorgen dat mensen minder dieren gaan eten. Dat de achterliggende gedachte niet per se is dat mensen dieren moeten sparen, is te zien aan het zinnetje 'een kleinere kans dat infectieziekten zoals het coronavirus overspringen van dier naar mens'. In dit geval is aan de orde dat mensen zichzelf moeten sparen door hun relatie met dieren op een bepaalde manier in te richten.

LANGE LIJNEN IN HET LEZEN VAN GEDACHTEN VAN MENSEN OVER DIEREN
Partijprogramma's leveren een momentopname, maar interessant zijn ook de

lange historische lijnen. Dan komen er vragen als: hoe houden bepaalde representaties van dieren gedachten over de relatie tussen mensen en dieren in stand? En ook: kunnen er verschillende gedachten naast elkaar leven? De koe bijvoorbeeld was op de zeventiende-eeuwse schilderijen van Paulus Potter symbool van welvaart, maar is nu - ook? - symbool van mestoverschot.

Er is nog niet veel onderzoek gedaan naar die lange lijnen in de Nederlandstalige culturen, zeker niet vanuit de invalshoek van de *animal studies*. In 1989 verscheen van Karel Davids wel het boek *Dieren en Nederlanders: zeven eeuwen lief en leed* (Utrecht: Matrijs), maar dat nam de inzichten uit de *animal studies* nog niet mee. In hun artikel 'Dieren lezen in hedendaags proza voor jong en oud' in *Nederlandse Letterkunde* (2022, nummer 3) leggen Wendela de Raat en Sven Vitse uit wat de belangrijkste inzichten vanuit *animal studies* zijn. Dat is ten eerste dat veel talige representaties van dieren al heel lang antropocentrisch en antropomorfisch zijn. Dat wil zeggen dat dieren als ondergeschikt aan de mens worden voorgesteld in sprookjes, romans, poëzie en toneelstukken, en dat ze menselijke eigenschappen worden toegedicht. En ten tweede dat antropocentrisch en antropomorfisme weliswaar nadelen hebben, maar te verkiezen is boven het alternatief van *anthropodenial*: het ontkennen dat er overeenkomsten tussen mensen en dieren. Want wie dat ontkent, komt tot een landschap en leven waarin dieren wel voorkomen, maar niet genoemd hoeven te worden.

Het is te verwachten dat geld een belangrijke rol speelt in de Nederlandstalige cultuur als het gaat om het definiëren van de relatie tussen mensen en dieren. Geld definieert namelijk veel in de Nederlandse cultuur. In het partijprogramma van BBB duikt het dier in die context wel op: 'We hoeven niet miljoenen euro's te besteden om een bepaalde soort in Nederland te houden. Als het dier of plantje elders in Europa beter past, is het daar beter op zijn plek.' Het argument van het dierenwelzijn wordt hier gebruikt om te betogen dat Nederlanders aan dierenwelzijn hun geld niet uit hoeven te geven. Een inkijkje in

een historische bron laat zien dat ook eerder al over het belang van dier en mens in economische context werd nagedacht.

Betje Wolff en Aagje Deken schreven in hun *Economische liedjes* (Den Haag: Isaac van Cleef, 1781, p. 225-228) een lied over de knecht en het paard van zijn trekschuit:

De braave sleepersknecht.

(...)

Ik wil de Paarden zo niet slaan,
Zy voelen ook wel pyn;
'k Ben met de Biesten zeer begaan,
En zal het altoos zyn. (...)

De schrift zegt: 'Een barmhartig man
Heeft deernis met zyn Vee'.
'k Ben bly, dat ik wat leezen kan;
Hoe zelden ik ,t ook deê.

'k Weet dat God, die de heerschappy
Der Dieren ons beval,
Gewislyk onze tieranny
Omtrent hun straffen zal.

'k Denk dikwyls: Bles is net als ik;
Geef my een vriendlyk woord,
Dan doe ik in een oogeblik,
Schier alles zo als ,t hoort,

Maar zo de Baas onreedlyk is,
My uitschelt, plaagt, en zart,
Dan is ,t by my ook alles mis,
Dan ben ik ook verhard. (...)

Slaan wil de knecht het paard niet. Want de bijbel zegt dat mensen 'deernis' met de dieren moeten hebben. Ze mogen over de dieren heersen, maar kunnen ze niet ongestraft mishandelen. De knecht betoogt dikwijls te denken dat het paard is als hijzelf. Hij werkt ook beter op vriendelijke woorden dan op slaag. De boodschap is: het loont, ook economisch, om dieren te behandelen zoals je ook als mens behandeld zou willen worden. ●

Els Stronks is hoogleraar vroegmoderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Ze begeleidt momenteel promovendus Arjan van Dalftsen, die computationeel onderzoek doet naar opvattingen over dieren en planten in Nederlandstalige teksten geschreven tussen 1550-2000.